

عنوان درس هفتم : افول حکمت مشاء

- ❖ حکمت مشائی با ابن سینا به اوج کمال و قدرت خویش رسید و پس از وی، به همت پیروان او از جمله بهمنیار، جوزجانی و ابوالعباس لوکری گسترش یافت.
- ❖ فلسفه اسلامی از همان ابتدا با مخالفت گروه هایی از علما و فقها و اهل تصوف رو به رو شد. آنان دیدگاه استدلالی حکما را با جنبهٔ تعبدی دین ناسازگار می دیدند.

مکتب کلامی معتزله :

- ❖ معتزله طایفه ای از متکلمان بودند که به **اصالت عقل** اعتقاد کامل داشتند و در **قرن دوم هجری** پیدا شدند.
- ❖ این عقل گرایان معتقد بودند که **هر آنچه از طریق وحی رسیده است**، باید به **محک عقل** سنجیده شود و آنها در این **راه، افراط و زیاده روی** پیشه کردند؛ تا جایی که اگر در قرآن و حدیث چیزی می یافتند که نمی توانستند آن را با عقل خود تطبیق کنند، **انکارش می کردند**. مانند **معراج پیامبر، صراط، میزان عمل، کرام الکتیین، کرامات اولیاء**
- ❖ **دلیل انکار « کرام الکتیین »** فرشتگانی را که ثبت اعمال بندگان بر عهده آنهاست : **خداوند از همهٔ اعمال بندگان کاملاً آگاه است و به حضور فرشتگان نیازی نیست .**
- ❖ **دلیل انکار « کرامات اولیاء »** : اگر جز انبیا کسی کاری خارق عادت انجام دهد، با **معجزهٔ انبیا** خلط می شود.
- ❖ علت تضعیف و زوال : **ظاهرینی و زیاده روی در مشی استدلالی**

مکتب کلامی اشعری :

- ❖ در قرن **چهارم** یک حریفی سرسخت و جدی یعنی کلام اشعری در مقابل فیلسوفان قد برافراشت و ضربات سنگینی بر پیکرهٔ تفکر فلسفی وارد آورد .
- ❖ طراح اصلی این مکتب، ابوالحسن اشعری است.
- ❖ مکتب **کلامی اشعری** که در اصل در مقابل مکتب **کلامی معتزله** پدید آمد ، عقاید **معتزله** را **مخالف دین** اعلام کرد و توانست پیروان زیادی به دست آورد، در نهایت با هرگونه بینش استدلالی و همه موازین فلسفی به مخالفت برخاست .
- ❖ مکتب **کلامی اشعری** نهضتی **ضد عقلی** بود که **هدف** خود را **زدودن عناصر غیراسلامی** از ساحت اسلام معرفی کرد.
- ❖ پیروان این مکتب معتقد بودند که عناصر غیراسلامی به ویژه آنچه میراث یونانیان قلمداد می شد آرام آرام به حوزهٔ تفکر اسلامی راه یافته است.
- ❖ حکومت مرکزی نیرومندی که از نظر سیاسی تحت سلطهٔ سلجوقیان و از نظر دینی در پناه خلافت بنی عباس در بغداد بود پشتیبانی خود را از مکتب کلامی اشاعره اعلام کردند و مدارس برای تعلیم افکار و اعتقادات اشاعره تأسیس شد.
- ❖ دو متکلم معروف اشعری، امام محمد غزالی و امام فخر رازی بودند.

■ امام محمد غزالی

- ❖ ابوحامد محمد معروف به امام محمد غزالی یکی از بزرگ ترین متکلمین اشعری و پرچمدار مخالفت با فلسفه مشائی بود.
- ❖ غزالی علاوه بر مهارت در مسائل علم کلام به عرفان و تصوف نیز گرایش زیادی داشت و یقین و رستگاری را در آن یافته بود.
- ❖ غزالی در مخالفت با فلسفه ابتدا کتاب «مقاصد الفلاسفه» در تلخیص آرای فیلسوفان مشائی نگاشت و سپس در کتاب بسیار معروف خود «تهافت الفلاسفه» آرای فارابی و ابن سینا حمله کرد و بسیاری از آنها را معارض با وحی دانست.
- ❖ تأثیر غزالی به اندازه ای بود که فلسفه مشائی در سرزمین های شرقی اسلام به جز ایران رو به افول نهاد و این فلسفه به سوی آندکس در غرب جهان اسلام رهسپار شد. در آنجا گروهی از فیلسوفان نامدار مثل ابن باجه، ابن طفیل و ابن رشد مدت یک قرن به توسعه آن پرداختند.

■ امام فخر رازی

- ❖ راه استادش غزالی را پیمود و مانند وی به مخالفت با فلسفه پرداخت.
- ❖ فخر رازی نیز انتقاد از فلسفه را وظیفه شرعی خویش می دانست و در ردّ و اعتراض به ابن سینا کتاب های متعددی نوشت.
- ❖ کتابی در شرح اشارات ابن سینا نگاشت که البته هدف او شرح اشارات نبود؛ بلکه می خواست آرای ابن سینا را جرح و نقد کند.

نکاتی چند:

- ❖ ابن رشد در کتاب «تهافت التهافت» به دفاع از فلسفه و نفی آرای غزالی در کتاب تهافت الفلاسفه همت گماشت، اما نتوانست با موج مخالفت با فلسفه که بعد از غزالی نیز در سرزمین های اسلامی جریان داشت، به طور مؤثر مقابله کند.
- ❖ بسیاری از ایرادات غزالی و فخر رازی به حکمت مشاء وارد نبود و بعدها بزرگانی همچون خواجه نصیر الدین طوسی به دفع این ایرادها پرداختند و نقاط ضعف آنها را روشن ساختند. با وجود این، جنبه استدلالی فلسفه ابن سینا تضعیف شد و زمینه برای رشد و تکامل جنبه اشراقی فلسفه اسلامی مهیا گردید.

نمونه سوالات کنکور سراسری سالهای گذشته درس هفتم

۱- کدام توصیف مربوط به فخر رازی نمی باشد؟ (سراسری ۹۷)

(۱) کتابی در شرح و نقد آخرین اثر ابن سینا به رشته تحریر در آورد.

(۲) مخالفت های او با فلسفه مشایی، در بسیاری از آثار او نمودار است.

(۳) در همان زمان حیات خویش، سخنوری نامی و بی رقیب شمرده می شد.

(۴) **عالمی جامع با اطلاعاتی بسیار گسترده و پرچمدار مخالفان معتزله بود.**

۲- در کدام مورد همگی افراد از متکلمین دنیای اسلام شمرده می شوند؟ (خارج کشور ۹۷)

(۱) فخر رازی- ابن باجه - محمد غزالی (۲) شیخ مفید - فخر رازی- ابوالعباس لوکری

(۳) **شیخ مفید- خواجه نصیرالدین طوسی- محمد غزالی** (۴) خواجه نصیرالدین طوسی- احمد غزالی - قطب الدین رازی

۳- کدام مورد عبارت را به درستی کامل می کند؟ (خارج کشور ۹۶)

« به اعتقاد غزالی که .....بود، یقین و رستگاری در .....یافت می شد. »

(۱) **سرمدار مخالفت با فلسفه مشاء- عرفان و تصوف**

(۲) طراح و متکلم مکتب اشعری- مبارزه با عقل مستقل

(۳) پرچمدار مبارزه با معتزله - پیروی از دین و مکتب اشعریت

(۴) پرچمدار مبارزه با مشی استدلالی - پیروی از دین و مکتب اشعریت

۴- کدام مورد نظر اشاعره را درباره اصالت عقل بیان می کند؟ (سراسری ۹۴)

(۱) نتیجه تلفیق افکار فیلسوفان مشایی و معتزلیان است

(۲) منشاء اصلی آن معتزلیان اند که مبارزه با آنان واجب است

(۳) بحث و بررسی اصول حقیقت دینی است که با روح دینداری سازگار نیست

(۴) **میراث یونانیان برای جهان اسلام است و که با روح دینداری جمع نمی شود.**

۵- دلیل معتزله بر انکار کرام الکاتبین کدام است؟ (خارج کشور ۹۴)

(۱) بی اعتقادی به وجود فرشتگان (۲) مخالفت این مسأله با عقل

(۳) **عدم ذکر صریح آنها در قرآن** (۴) **علم شامل و کامل خداوند**

۶- کدام یک درباره سرنوشت فلسفه ی مشایی بعد از غزالی درست نیست؟ (سراسری ۹۳)

(۱) **به جز ابن رشد، فیلسوف مشایی مهمی ظهور نکرد.**

(۲) جنبه ی استدلالی فلسفه مشاء هرگز به پایه ی گذشته نرسیده.

(۳) هیچ کس نتوانست اثر ضربه های غزالی را چنان که باید، جبران کند.

(۴) فخر رازی با شروخی که بر آثار ابن سینا نوشت، راه غزالی را ادامه داد.

۷- کدام مورد درباره غزالی درست نیست؟ (کنکور خارج کشور ۹۳)

(۱) استفاده از مبانی کلامی و روش استدلالی را مخالف دین نمی دانست.

(۲) رسیدن به یقین و رستگاری را از طریق عرفان و تصوف ممکن می دانست.

(۳) علم کلام را به خوبی می شناخت و قدرت زیادی در استدلال کردن داشت.

(۴) **فلسفه را نزد هیچ استادی نیاموخته بود و از آن اطلاع چندانی نداشت.**

۸- با توجه به آراء معتزله، کدام مورد نادرست است؟ (کنکور خارج کشور ۹۲)

(۱) هرگاه وحی خلاف عقل به نظر برسد، انسان وحی را نفهمیده است.

(۲) هیچ انسانی قادر به انجام خارق عادت نیست مگر پیامبر.

(۳) عقل باید آن چه را از وحی رسیده، محک بزند.

(۴) عقل نباید چیزی را که نمی فهمد، بپذیرد.

۹- هرگاه برای تعیین مصداق حسن و قبح مسایل، دست توسل افراطی به دامن عقل زده شود و برعکس، به ترتیب کدام

اندیشه مطرح شده است و اولین منتقد علیه افراطی گری عقلی ..... بود. (سراسری ۹۰)

(۱) اشاعره، معتزله، ابوالحسن اشعری

(۲) معتزله، اشاعره، ابوالحسن اشعری

(۳) معتزله، اشاعره، امام محمد غزالی

(۴) اشاعره، معتزله، امام محمد غزالی

۱۰- جنبه افراطی دو طریقه کلامی معتزلی و اشعری به ترتیب چه بود و اصالت بخشیدن به جنبه ی تعبدی دین

روش کلامی چه افرادی بود؟ (سراسری ۸۶)

(۱) ضدیت با عقل، اصالت عقل، اشاعره

(۲) اصالت عقل، ضدیت با عقل، معتزله

(۳) اصالت عقل، ضدیت با عقل، اشاعره

(۴) ضدیت با عقل، اصالت عقل، معتزله

۱۱- مهمترین عامل در تضعیف عقاید کلامی معتزله کدام است؟ (سراسری ۸۳)

(۱) مخالفت با عقاید اشاعره

(۲) ظاهر بینی و زیاده روی در مشی استدلالی

(۳) سنجش عقلانی آیات و قرآنی واحادith

(۴) عدم حمایت از سوی محافل رسمی و سیاسی

۱۲- کدام اندیشمند انتقاد از فلسفه را وظیفه ی شرعی خویش دانسته و در شرح اشارات ابن سینا نظرات وی را جرح و

نقد کرده است؟ (سراسری ۸۲) (۱) غزالی (۲) ابن رشد (۳) فخر رازی (۴) خواجه نصیرالدین طوسی

۱۳- راجع به ((معتزله)) از متکلمین اسلامی کدام مورد صحیح است؟ (سراسری ۷۶)

(۱) در قرن سوم هجری پیدا شدند و به اصالت عقل اعتقاد کامل داشتند و اگر در قرآن وحیث چیزی را با عقل خود موافق

نمی دیدند توجیه می کردند

(۲) در قرن دوم هجری پیدا شدند و به اصالت عقل اعتقاد کامل داشتند و اگر در قرآن و حدیث چیزی را با عقل خود موافق

نمی دیدند انکار می کردند

(۳) در قرن دوم هجری پیدا شدند و عقل را در خدمت حدیث در آورده و به شدت با مسائل فلسفی مخالفت می کردند.

(۴) در قرن سوم هجری پیدا شدند و عقل را در خدمت حدیث در آورده و به شدت با مسائل فلسفی مخالفت می کردند.

۱۴- نویسنده ی کتاب ((تهافت التهافت)) چه کسی است و هدف از تالیف آن چه بود؟ (سراسری ۷۶)

(۱) غزالی - نقد آراء فارابی و ابن سینا در فلسفه و تعارض آن با وحی

(۲) ابن فارض - نقد آراء فارابی و ابن سینا در فلسفه و تعارض آن با وحی

(۳) ابن رشد - دفاع از فلسفه و نفی آراء غزالی در کتاب تهافت

(۴) ابن رشد - دفاع از فلسفه و نفی آراء فخر رازی در کتاب تهافت

۱۵- در قرن چهارم هجری کدام مشرب فکری به قیام علیه فلسفه پرداخت و چه کسی از شخصیت های فکری معروف به

این مشرب است؟ (سراسری ۷۵)

(۱) کلام اشعری - لوکری (۲) کلام معتزلی - ابن باجه (۳) کلام اشعری - غزالی (۴) کلام معتزلی - فخر رازی

تمرینات

- ۱- زمینه پیدایش مکتب کلامی اشعری را بنویسید.
- پروان این مکتب معتقد بودند عناصر غیر اسلامی و بویژه میراث یونانیان به حوزه اسلامی راه یافته است.
- ۲- مکتب کلامی اشعری توسط چه کسی تأسیس شد و هدف آن، چه بود؟
ابوالحسن اشعری- هدفشان زدودن عناصر غیراسلامی (میراث یونانیان) از ساحت اسلام
- ۳- مکتب کلامی معتزله را معرفی کنید
در قرن ۲ هجری پیدا شدند. به اصالت عقل اعتقاد کامل داشتند. اگر در قرآن و حدیث چیزی را با عقل خود موافق نمی دیدند انکاری کردند.
- ۴- چرا معتزله کرام الکتابین را انکار می کردند؟
زیرا معتقد بودند خداوند به اعمال همه انسانها آگاه است و به حضور فرشتگان نیازی نیست.
- ۵- چرا معتزله منکر کرامات اولیا بودند؟
زیرا معتقد بودند که اگر کسی کاری خارق العاده انجام دهد با معجزه انبیا خلط می شود.
- ۶- عقل گرایی افراطی معتزله چه نتایج داشت؟ به طور مختصر بنویسید.
واکنش های شدیدی را در عالم اسلام به دنبال داشت؛ ابوالحسن اشعری علیه معتزله شورید و عقاید آنها را مخالف دین اعلام کرد. و این امر سبب تضعیف عقاید کلامی معتزله شد.
- ۷- غزالی که بود و چه تأثیری در روند حکمت مشاء گذاشت؟
یکی از بزرگترین متکلمان اشعری و پرچمدار مخالفت با فلسفه مشایی. تأثیر وی به اندازه ای است که فلسفه مشاء در سرزمین های شرقی بجز ایران رو به افول نهاد و فلسفه مشاء به سوی اندلس در سرزمین غرب رهسپار شد.
- ۸- کتاب تهافت الفلاسفه و مقاصد الفلاسفه از کیست؟ و موضوع آنها چیست؟
غزالی - تهافت الفلاسفه : حمله به آرای فارابی و ابن سینا و معارض دانستن آنها با وحی - مقاصد الفلاسفه : تلخیص آرای فلاسفه مشاء

نمونه سوالات متن تألیفی درس هفتم

- ۱- تعیین کنید کدام گزینه صحیح و کدام یک غلط می باشد؟
الف) مکتب کلامی اشاعره در قرن پنجم مورد پشتیبانی محافل رسمی قرار گرفت . درست
ب) ابن باجه در کتاب « تهافت التهافت » به دفاع از فلسفه و نفی آرای غزالی همت گماشت. نادرست
- ۲- جاهای خالی را با کلمات مناسب کامل کنید .
الف) طایفه ای از متکلمان اسلامی که در قرن ۴ هـ ق و به قصد مبارزه با عناصر غیراسلامی ظهور کردند..... هستند. اشاعره
ب) طایفه ای از متکلمان که به اصالت عقل، اعتقاد کاملی داشتند..... نامیده می شوند. معتزله
ج) به اعتقاد غزالی که سرمدار..... بود، یقین و رستگاری در ..... یافت می شد. مخالفت با فلسفه مشاء - عرفان و تصوف
- ۳- هریک از گزینه های سمت راست با یکی از گزینه های سمت چپ مناسبت دارد. آنها را در کنار هم بنویسید.
الف) مقاصد الفلاسفه ۱- فخر رازی
ب) مولف تهافت الفلاسفه ۲- غزالی
جواب: الف : ۲ ب : ۱
- ۴- به سوالات زیر پاسخ تشریحی دهید .
الف) دلیل معتزله بر انکار کرام الکتابین چه بود ؟ علم شامل و کامل خداوند
ب) مکتب اشعری برای مقابله با چه مکتبی شکل گرفت؟ موضوع اختلاف بین آنها چه بود ؟ معتزله - معتزله به اصالت عقل اعتقاد کامل داشتند. اگر در قرآن و حدیث چیزی را با عقل خود موافق نمی دیدند انکاری کردند. این ظاهری و زیاده روی در مشی استدلالی و واکنش اشاعره را به دنبال داشت.